

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Мира Христова Ковачева
за научната продукция и учебно-преподавателската дейност
на доц. д-р **Александра Божидарова Багашева**, единствен
кандидат в конкурса за професор по професионално направление
**2.1. Филология (Общо езиковзнание – Когнитивна лингвистика и словообразуване,
английски език)** за нуждите на СУ Св. Климент Охридски“, обявен
в ДВ, бр. 48 от 28.06.2022 г.

Документацията по конкурса е в пълна изправност и изцяло отговаря на изискванията на ЗНСНЗ. Справката за изпълнение на минималните национални изисквания по ЗРАС показва, че и в трите групи показатели кандидатката надхвърля минималните изисквания.

Данни за кандидата

Доц. д-р **Александра Багашева** получава висше образование през 1990 – 1995 в катедра Англицистика и американистика и завършва със степен „магистър“. Представила е сертификати за допълнителна разностранна квалификация в поредица наши и чуждестранни институции.

Трудовата дейност на доц. Багашева е свързана със Софийския университет и Катедрата по англицистика и американистика от 2002 г.. През 2004 г. защитава докторска дисертация. Преминавайки всички стъпала на научно-преподавателското си израстване като асистент и главен асистент, през 2012 г. се хабилитира като доцент.

Оценка на професионалния опит на кандидатката

Доц. Багашева е водила часове във всички степени на обучение. В **Бакалвърската степен** основният ѝ курс е *Увод в общото езиковзнание*, като през годините е преподавала поне още 8 дисциплини из областта на английската семантика и граматика (вж. CV). В различни програми на **Магистърската степен** е водила 7 курса, а в Докторантското училище още 2.

Оценка на научните трудове

Нейната успешна преподавателска работа е подплатена със сериозна научна продукция. Сред представените за конкурса публикации след 2012 г. виждаме 1 монография, 1 речник, 4 помагала и 12 статии, от които само 2 в български научни списания. Всъщност, публикациите на доц. Багашева след хабилитирането ѝ са много повече и много по-мощни, също в престижни чуждестранни издания, но нейното решение е било да не ги представя за настоящия конкурс. Продуктивността на Александра през цялата ѝ досегашна кариера е забележителна и тя е пример за човек, който не се страхува от работа, както се вижда от броя курсове, подготвени и водени от нея. Ще добавя и факта, че тя е участвала в над 15 научни проекта, на 4 от които е била ръководител.

В лингвистичната общост е известно активното присъствие на доц. Багашева като докладчик в наши и международни научни конференции, заслужава внимание редакторската и съставителската ѝ дейност. Научната дейност на доц. Багашева ѝ е извоювала висок авторитет у нас и в чужбина. Това е видно и от справката за цитирания на трудовете ѝ, представена обаче не много ясно в документацията. От представените за конкурса статии забелязах 10 цитирани, някои повече от веднъж. Болшинството цитирания в Scopus и Web of Science се отнасят до други публикации, но се вземат предвид при отчитане на минималните изисквания за професор.

Искам да изтъкна, че Александра от самото начало на научния си път заяви твърдия си интерес към теоретичната лингвистика. Заедно с избора на специфична област на своите търсения – словообразуването в английски и български – тя много скоро

разви свой собствен стил на изложение: наситен, полемичен и в крайна сметка – категоричен. Едно от достойнствата на нейните научни приноси е съзнателното търсене на пренебрегвани и привидно второстепенни теми. По този начин тя се явява пионер в изказването на позиция по спорни езиковедски проблеми, особено по отношение на българското езикознание.

Във връзка с новаторското мислене на кандидатката трябва да се спомене широката ѝ информираност. Тя е от авторите, които прилагат дълги списъци с цитирана литература след текста на публикациите си. И мога лично да потвърдя, че тя наистина познава източниците си, вместо да копира от Интернет (както, за съжаление, се случва). Има и при нея известни пропуски в представянето на български източници. Александра демонстрира общ поглед върху повечето интердисциплинарни връзки между структурната лингвистика и дисциплини като когнитивна психология, психо- и социолингвистика, културни изследвания, лингвистична антропология и езикова промяна, типология и др. По този начин тя постига и друг характерен белег на своите изследвания – интердисциплинарност. Съпоставителният аспект между английски и български се подразбира от само себе си.

Основна тема в публикациите от списъка, представен за конкурса (освен тези, свързани с изучаване на английски език), са композитите в английски и/или български, главно вербални и номинални (напр. No. 2, 3, 6, 8). С теоретична насоченост в сферата на словообразуването са No. 4 и 9, както и монографията (18). Интересни наблюдения върху образността от когнитивна гледна точка има в No. 5 и 11. Културно-специфични аспекти на значението са разгледани в No. 13 и 15. Шест от публикациите са в съавторство (главно учебни помагала).

Очакванията за книгата *Прототипи, метонимия и словообразуване* са, че там са представени в изкристализиран вид дългогодишните разсъждения на авторката във връзка с процеса на словообразуване. Текстът заема около 140 стр и обхваща следните глави:

Вместо въведение, Теоретична рамка, Прототипи и иконичност, Враждата между метонимията и совообразуването, Какво са сторили прототипите на¹номиналните композити в български, Редулицирани композити, Какво са сторили прототипите на глаголните композити в български, Вместо заключение. Присъства и послеслов за „любопитния читател“, последван от – както винаги дълъг – библиографски списък на цитираните източници.

Теоретичната насоченост и изборът на тема не са изненада. Най-амбициозни са първите 3 глави. В типичния си наситен и провокативен стил Александра ни въвежда в най-новите тенденции в интерпретацията на своя обект на изследване. Тя демонстрира не само отлично владение на литературата по въпроса, но което е по-важно – следва определен, лично избран път сред изобилието от подходи. Тези глави се четат трудно поради почти пълната липса на примери. Примерите намираме в следващите 3 глави. Връзката с теоретичните глави ми се струва доста хлабава. Читателят трябва сам да поддържа релевантността на двете централни понятия прототип и метонимия. Неизбежно възникват също и въпроси около примерите. Например, *взел-дал* не ми прилича на редупликация, а по-скоро на конструкция с елипса. Друг натрапващ се въпрос е по отношение на контактните явления в български език, както при номиналните (болшинството съдържат реплики на английски думи *парти умора, инсензив туризъм*), така и при глаголните композити (голяма част исторически русизми). Не ще и дума, че когнитивните процеси при използването на готов материал се различават от тези при

¹ Все пак бих предпочела английският оригинал да беше *What have prototypes done for ...*, т.е. на български *Какво са сторили прототипите за ...*

словотворчество, или – както Александра за радост приема – щом думата е действие, то налице са два типа действия.

Заключителната глава е наистина жанрово необичайна. Тук като че ли авторката търси оправдания за изказаните (всъщност доста категорично) свои трактовки. Добавени са някои уговорки и множество цитати в нещо като „аргумент на авторитетите“. Вместо да отнеме от тежестта на представената книга, по мое мнение този ход показва честното отношение на доц. Багашева към своята наука. И ако, докато четях страница по страница, ме обземаше съмнение за степента на „монографичност“ на труда, то накрая стигнах до извода, че наистина това е труд не толкова за словообразуването, колкото за същността на езиковедското дирене като когнитивно начинание и на езика като проявление на човешката познавателна дейност. Макар и изводите на авторката да не са напълно изкристализирали, този труд е достоен опит. Колкото до словообразуването, резултатите от изследването на конкретни корпуси са публикувани в множество други статии и обзорни студии на кандидатката (вж. списък с публикации).

Ще използвам случая да направя някои общи коментари за тенденциите в съвременното езиковедство за сравнение с повдигнатите теоретични въпроси в разглеждания труд. Краят на XX век ускори залеза на структурната лингвистика и на формалните подходи към езика. Критиката към тях е фокусирана около т. нар. „писмен уклон“ от самото зараждане на езиковедството като наука. Поради тази предвзетост фактът, че спонтанната реч се подчинява на съвършено различни принципи остава неотчетен. Някои автори стигат дотам, че са готови да отрекат изцяло традиционната лингвистика като наука за езика и ѝ отреждат място само като педагогическа дисциплина. Засили се вниманието към човешката природа на езика като еволюционен продукт, тоест като когнитивно постижение за оптимално оцеляване в човешката ниша. Това означава, че лингвистиката се родее повече с биологията, екологията, психологията, феноменологията, когнитивните науки, социологията, антропологията. Означава също, че езикът е преди всичко поведение (*languaging*). Аналитичната философия и позитивизмът не са подходящи методи за изследване. Взаимоотношенията вътре и извън организма са толкова сложни, че най-подходяща теоретична рамка са Сложните адаптивни системи, тъй като добре известни характеристики на езика намират убедително обяснение в характеристиките на САС. Основната характеристика е нелинейната каузалност, тоест взаимодействията са както отдолу нагоре, така и отгоре надолу и предсказуем ред или брой цикли няма. Почти магическа характеристика на САС е това, че резултатът от взаимодействията на множеството фактори не е равен на сумата от приноса на всеки фактор, а е нещо повече – резултатът е емергентен. Точно това свойство на САС определя иновациите, а в езика – креативността. Ето защо постулатите на аналитичната философия се изместват от теории на познанието, които обръщат внимание именно на връзката на човека с неговия „умвелт“ – знанието не е затворено в границите на мозъка, дори не и в тялото. Говори се за разпределена когниция (*distributed cognition*). Тезата за въплътеността (*embodiment*) се допълва с още 3 аспекта – когницията е разширена (*extended*, т.е. използва артефакти от екологията), интегрирана (*embedded*), вложена в действие (*enacted*). Тези „4е“ дефинират направлението *Конструктивизъм* в теорията на познанието. Важно предимство на конструктивизма е отчитането както на когнитивната, така и на социалната природа на езика.

Всички тези развития се неразривно свързани с генерирането на значение, т.е. семиотиката присъства неизменно в новите търсения, и то главно пърсовата семиотика. Новите когнитивни студии върху езика (от около 1980те) се стремят да преодолеят основния „труден проблем“ (известен точно като *the hard problem*) за хуманитарните науки – за връзката между материя и съзнание. До решение може би не е и възможно да се стигне, но е важно да се осъзнае (парадоксално), че има недостъпни за съзнанието

явления. Известно е, че Пърс смята знака за навик, а за Витгенщайн някои езикови явления са „форми на живот“ и не подлежат на обяснение (и двамата звучат като пророци по отношение на по-късни прозрения). Истинските икони (firstness) и индекси (secondness) не са достъпни за съзнанието. Достъпни за съзнанието са само опосредстваните отношения (thirdness), т.е. езикът. Няма първи знак – всеки знак е наследник на друг знак и генерира следващ знак. С други думи, езикът не е сбор от думи на „склад“ в ума, а „правилата“ не са достъпни за съзнанието по време на „linguaging“. Езикът не е код и няма данни да се пази в паметта във вид на репрезентации за ползване онлайн. Описанието на правила и категории е мета-дейност, анализ на продукти пост фактум, остроумно наречена от млад философ „свръхграмотност“.

Езиковото поведение (linguaging) е в secondness, следователно там съдържание и знаковост не може да има. Неслучайно повечето модели за описание на значението, като Теория на релеванността, Теория на концептуалното интегриране (Blending) и дори когнитивната семантика, разглеждат явленията пост фактум и от гледна точка на слушащия или по данни на вече реифицирани ипостаси. Един от проблемите на традиционната (и не само) лингвистика се идентифицира като неоснователно реифициране (ипостасиране) на епифеномени.

Тъй като езикът е дейност (поредно завъртане по спиралата на научното развитие обратно към Хумболдт), параметрите му са темпорални, докато в традиционната и когнитивната лингвистика от първо поколение неизбежната метафоризация на лингвистичната терминология е изключително пространствена (която, впрочем, е вездесъща) – нива на строеж и анализ, хоризонтални и вертикални отношения, център и периферия, ментални пространства, правоъгълниците на Ланакър и траекториите му, окръжностите на модела на концептуалната интеграция на Фоконие и Търнър и много други. Говори се за домейни, за рамки и запълване на слотове; думите са едва ли не кутийки, в които една част е запълнена от концепт, а другата от форма. Според по-новите виждания вторичността (secondness) се проявява във възприятията, чувствата, в миналия и непосредствения опит („интерфейса между действие и околна среда“, както е цитирано на с. 119). Там става дума за пред-езикови явления, които не се поддават на формализация. А колкото до концептите, те вече са третични, присъщо динамични и се развиват в неразривна връзка със своите знакови носители (думите). Те съчетават обобщение, актуалност и възможност (модалности на знака според пърсовата семиотика) и този факт е отговорен за прословутата недоопределеност на значението на думите. Феноменологично те се изживяват като имена на обекти и така се улеснява манипулирането с тях за изразяване на по принцип неизразимата вторичност.

Това дълго отклонение ще ми послужи да очертая новаторското в трактовката на конкретното езиково явление в книгата на доц. Багашева. Очевидно е, че изучаването на словообразуването е изключително подходящо като източник на изводи по фундаментални теоретични въпроси. В книгата са застъпени следните аспекти на тенденциите в съвременното езикознание, описани накратко по-горе:

- 1 Езикът трябва да се обсъжда интердисциплинарно
- 2 Езикът е Сложна адаптивна система
- 3 Езикът е специфичен феномен в еволюционната ниша на човека
- 4 Думите са действия
- 5 Думите са недоопределени
- 5 Генерирането на значения е емергентен процес
- 6 В генерирането на иновации участват пред-езикови процеси
- 7 След обмен в общността иновацията се реифицира и „вкоренява“ (entrenchment)
- 8 Езикът не е композиционен; впечатлението, че е, идва постфактум и е мета-аналитично.
- 9 При езиков анализ е задължително да се прави разлика между процес и продукт

Някои елементи на подхода в книгата може би са моя лична интерпретация. Например, иска ми се мета-знание, за което пише Александра (напр. с. 118), да е това, което Стивън Каули нарича „заставане на позицията на езика“ (taking the language stance). Има се предвид имплицитното знание (secondness) за това, че езикът е на разположение за изразяване на мисъл. Децата придобиват тази позиция (language stance) като опитност паралелно с усвояването на езиково поведение. Тук виждам възможност за влияние на парадигмата, както предлага авторката. На това мета-когнитивно ниво функционира езикът като форма на живот.²

Демонстративната структура на езика обаче е линейна, строго йерархична и явленията са в причинно-следствена връзка за разлика от вечно динамичното несъзнавано. Как едното преминава в другото е зона на здрача за която и да е дисциплина. Очевидно роля играе и паметта, но най-близко до някакво разбиране какво е тя е понятието за симулация. Симулацията е единственият продуктивен модел за изучаване на САС. Използва се от експерименталната психология напр. от Барсалу (цитиран от Александра с. 119). Барсалу изрично отбягва да коментира кое е съзнателно и кое не по отношение на концептуалната система на човека. Според подхода „4e“ обаче има знание, което е неотделимо вложено в действието и няма нужда от репрезентации.

Струва ми се, че подобни идеи прозират в текста на разглежданата книга. За съжаление, много често авторката не пояснява термините, които заема от други автори. Обясними са съмненията и терзанията ѝ, тъй като се налага да се борави с понятия от области, за които един филолог не е подготвен. Несъмнено тя взема предвид неимоверната сложност на процеса на генериране на значение чрез форма, но честите повторения и многото цитати звучат по-скоро декларативно.

Друг пример за необходимостта от по-явна мотивация при заемането на термини е математическото понятие *суперпозиция* (superstate) като аналогия на природата на думите. За него Александра се е доверила на един от своите вдъхновители Гари Либен. Според справката, която направих, това понятие като че ли е подобно на прототип. Вместо сбор от енергийни състояния, терминът вероятно се отнася за думата като сбор от възможности, представени в обобщеното значение. Всяка актуална употреба е една от зафиксираните възможности. Може да се каже, че в основата на понятието лежат споменатите модалности обобщеност/актуалност/възможност, а то напомня също за семиотичната двойка тип/проявление (type/token).

По отношение на понятието *прототип* още Лейкоф (1987:391) предупреждава за „дълбокото неразбиране на природата на теорията на прототипите“, а Грегъри Мърфи пояснява, че бедата е в реифицирането на един процес, който пък Гивон (2005: 46) нарича „адаптивен компромис“. С други думи, прототипът не е „нещо“ с каузален потенциал. Поначало филолозите трябва много внимателно да боравят с философското понятие каузалност. Ето защо заглавията *Какво са сторили прототипите на номиналните композити в български* и *Какво са сторили прототипите на глаголните композити в български* ми звучат парадоксално. В същата връзка не разбирам полезността на термина *онтичен* (използван без обяснение с. 29, 47, 52). Самият Хайдегер се отказва от него, а в съвременни публикации се твърди, че онтичното не ни е дадено в опита (подобно на пърсовата първичност). Някои философи противопоставят онтичната перспектива на епистемичната, т.е. наблюдението на състояния в системата срещу познание на системата. Тогава това би било близо да споменатите категории вторичност и

² То е различно от мета-нивото, споменато като „свръхграмотност“ по-горе. Свръхграмотността е по-скоро мета-мета-знание от страна на квалифицирани изследователи на езика и се изразява в пролиферация на интерпретации и научни метафори, създаване на граматически епифеномени и теории и третирането им като реални.

третичност. И все пак не става ясно как парадигмите като онтични категории могат да имат причинна сила.

Впечатлението ми е, че съзнателните и несъзнавани нива на функциониране на езика или на анализ не са достатъчно диференцирани в текста, вкл. и от страна на най-често цитираните автори Либен и Шмид. Необходимостта от диференциране всъщност проличава в разграничаването на композицията като процес (бих добавила както несъзнаван, така и съзнаван), а композитите като лексически клас (мета-мета-ниво на езиковедски анализ, основан на употребата на говорещите). Тя проличава и в един от основните изследователски въпроси дали метонимията е формално когнитивна операция при конфигуриране на значението или е съдържателна когнитивна операция на лексическо ниво. Мисля, че разграничаването на пред-езикови процеси от именно семиозис би било плодотворно и при обсъждането на N+N композити и на словотворчество чрез редупликация. Напр., не ми се вижда убедително в първия случай да става дума за комбинация от 2 концепта на предезиково ниво, да речем *офис* и *мебел* (*офис мебели*), а за една незнакова корелация.

По мое мнение, в езиковедски изследвания е по-логично да се използват понятия от хуманитарни науки като семиотика, феноменология, епистемология, невронаука, биология и др. Семиотиката се споменава мимоходом едва ли не по инерция, при положение, че метонимията е индексен знак. Тук има възможност да се използва обяснителната сила на пърсовите вторичност и третичност. Метонимията като място за достъп (Ланакър *access point*, цит. на с. 57) вероятно е именно *secondness*. В (Gibbs 2012: 63 *Interpreting figurative meaning*, CUP) също се дава предимство на директния достъп в интерпретацията на преносните значения. От своя страна Руиз Мендоза използва метонимия и като семасиологичен факт, и като креативен процес. Бих помолила кандидатката да даде конкретен пример за това къде и как според нея се намесва метонимията в композицията, тъй като липсата на примери в първата част на книгата много затруднява преценката за прочетеното.

Във връзка с примерите – жалко е, че те са от речници и не се дава никакъв езиков контекст, камо ли конкретна употреба в спонтанна реч. Това изпъква като противоречие с основната идея за словообразуването като процес.

Оценка на приносите в трудовете на доц. Багашева

Книгата на доц. Багашева поставя много фундаментални въпроси и дава повод за сериозни разсъждения. Тя представя равносметката от многогодишни задълбочени търсения на авторката и несъмнено е лично постижение. Александра по свой начин потвърждава изводи, изложени в други съвременни когнитивни изследвания. Нямам възражения срещу избрания метод, напротив, смятам, че може да бъде приложен за описание на почти всички езикови процеси. *Принос* означава нечии усилия да повлияят върху разбиранията на колегиалната общност. Тук възниква въпросът ще достигне ли посланието на авторката до своя адресат сред лингвистичната общност. В този вид едва ли. Стилът на Александра е прекалено наситен и „елитарен“ и изисква усилие от читателя да запълва липсващи връзки между частите на модела. Сигурна съм, че тя ще разгърне този текст в бъдеще.

По мое мнение най-голям принос има в публикациите върху конкретен материал (No. 5, 11, 13, 15). Семантичният и културно-социологичен анализ е оригинален и поучителен, в смисъл, че запълва неизследвани области в словообразуването. От теоретична гледна точка най-голям принос според мен е доказването на нелексемния характер на компонентите в композитите, както и на тяхното некомпозиционно генериране. Доц. Багашева се придържа към позицията, че първичен е ономасиологичният образец, а не отделните морфемни.

Заклучение

Научно-изследователската и преподавателската дейност на доц. Багашева е изключително разностранна и обширна по обем. Тя е активен член на лингвистичната общност с подчертано новаторски дух, винаги готова за предизвикателства. Представените за конкурса материали не само по количество, но и по качество надхвърлят изискванията. Ето защо категорично давам положителна оценка за тях и без колебание препоръчвам на уважаемото жури да избере доц. Д-р Александра Багашева за професор в конкурса по професионално направление 2.1. Филология (Общо езикознание – Когнитивна лингвистика и словообразуване, английски език).

Рецензент:

27.10. 2022 г.

Проф. д-р Мира Ковачева